

12-12-2009. Άρθρο του κ. Χρήστου Χατζηνικολάου, Επιτίμου Προέδρου Πανελληνίου Συνδέσμου Ιεροσαλτών και Ομοσπονδίας Συλλόγων Ιεροσαλτών Ελλάδος

(Εφημερίδα "Ιεροσαλτικά νέα", Αρ. Φύλλου 351, Ιούλιος-Αύγουστος 2009)

Τον τελευταίο καιρό λέγονται και γράφονται πολλά σχετικά με τη μεταρρύθμιση των Τριών Διδασκάλων του 1814. Η αναλυτικότερη μουσική γραφή την οποία καθιέρωσαν ο Χρυσάνθος, ο Γρηγόριος και ο Χουρμούζιος και κυρίως η κατάργηση πολλών σηματοδωμάτων της παλαιότερης παρασημαντικής έδωσαν την αφορμή των εις βάρος τους επικρίσεων ελαχίστων μουσικοδιδασκάλων. Πρόκειται για τη μερίδα των ανθρώπων εκείνων οι οποίοι από ιδιοσυγκρασία αντιτίθενται και μεμψιμοιρούν με οποιαδήποτε αλλαγή, πολιτική, κοινωνική, εκπαιδευτική και θεωρούν ότι κάθε τι καινούργιο αποτελεί επικίνδυνη ακροβασία, η οποία θέτει σε δοκιμασία το συνεκτικό ιστό της Κοινωνίας και αλλοτριώνει το ύψος και το χαρακτήρα της εθνικής πολιτισμικής παραδόσεως και της τέχνης.

Οι αντιρρήσεις και οι επιφυλάξεις για την καθιέρωση του νέου συστήματος μουσικής γραφής και την ακρίβεια του εξηγητικού έργου των Τριών Διδασκάλων, που διατυπώθηκαν κατά καιρούς, αποδείχτηκαν τελικά αβάσιμες. Το έργο των Εξηγητών υπήρξε όντως μέγα και δικαίως ονομάστηκαν ευεργέται του Έθνους, διότι με το αναλυτικότερο σύστημα γραφής διευκόλυναν πάρα πολύ τη διδασκαλία και την εκμάθηση της βυζαντινής μουσικής. Είναι σύνηθες οι μεταγενέστεροι να θεωρούν πάντοτε ότι η οποιαδήποτε αλλαγή συντελέστηκε πρόχειρα και «ελαφρά τη καρδία», γι' αυτό και επιδίδονται στην ανακάλυψη και επισήμανση σφαλμάτων και παραλείψεων.

Το καθιερωθέν σύστημα γραφής, προήλθε μέσα από τα εκκλησιαστικά αναλόγια και επήγαγε μέσα από πολλές προηγούμενες εξηγητικές προσπάθειες, αφού οι μεγάλοι μουσικοδιδάσκαλοι προς διευκόλυνση των μαθητών τους επινοούσαν ανέκαθεν εξηγήσεις, ιδίως των λεγομένων δεινών θέσεων και όσοι τη διδασκαλία της μουσικής στις πατριαρχικές Σχολές, που ιδρύονταν κατά καιρούς στην Κων/πολη, προσπαθούσαν να καταστήσουν προσιτότερη τη στενογραφική βυζαντινή παρασημαντική, αναλύοντας τις καταλήξεις και τις άχρονες υποστάσεις.

Στο γραφικό σύστημα του 1814, οι Τρεις Διδάσκαλοι συμπεριέλαβαν όλη την προηγούμενη πείρα των Πρωτοσαλτών και των Λαμπαδαρίων της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, οι οποίοι ως Διδάσκαλοι των Πατριαρχικών Σχολών είχαν ασχοληθεί με την αναλυτικότερη καταγραφή των μελωδιών, όπως ο Πρωτοψάλτης Ιωάννης ο Τραπεζούντιος, ο Λαμπαδάριος Πέτρος ο Πελοποννήσιος, ο Μουσικοδιδάσκαλος Γεώργιος ο Κρής κ.α.

Βεβαίως, στη παλαιά γραφή υπήρχαν σηματοδωμένα ποιότητες, των οποίων η ενέργεια και η δύναμη με την πάροδο των αιώνων είχε γίνει δυσδιάκριτη και είχε συμπέσει με άλλα συγγενικά, όπως στην ελληνική γλώσσα κάποτε επεκράτησε ο λεγόμενος

«ωτακισμός», και έτσι ο τρόπος εκφωνήσεως των φωνηέντων η, υ και των διφθόγγων ει, οι, υι συνέπεσε με την προφορά του γιώτα.

Η αντικατάσταση πολλών αχρόνων υποστάσεων της παλαιάς παρασημαντικής επετεύχθη με τον συνδυασμό των εν χρήσει σηματοφώνων της ποιότητας, όπως για παράδειγμα της πεταστής με ίσον, αντικένωμα και απλή, του ψηφιστού με κλάσμα, αλλά και με τη συχνότερη χρήση των φθορών, των υφεσοδιέσεων, του ζυγού του κλητού και της σπάθης.

Ορισμένοι έφτασαν να υποστηρίξουν ότι οι Τρεις Διδάσκαλοι επινόησαν νέα μουσική, η οποία δεν έχει καμία σχέση με την παλαιότερη. Η άποψη αυτή εγγίζει ομολογουμένως τα όρια του παραλογισμού.

Είναι γνωστό σε όλους, ότι πολλοί Πρωτοψάλτες, που μετεχειρίζοντο την παλαιότερη μουσική γραφή, συνέψαλαν με τους νεότερους των Λαμπαδαρίους και Δομεστικούς, οι οποίοι είχαν διδαχθεί τη νέα μουσική γραφή, χωρίς να παρατηρείται καμία διαφορά στην απόδοση των καθιερωμένων μουσικών κειμένων. Εάν το άκουσμα της αναλυτικότερης σημειογραφίας ήταν διάφορο από εκείνο της παλαιότερης, θα εδημιουργείτο τότε σάλος μέγας και σοβαρό αποσχιστικό κίνημα.

Ο Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντίνος ο Βυζάντιος έψαλλε και έγραφε με το παλαιό σύστημα, εδέχετο όμως αδιαμαρτύρητα τα μαθήματά του να μεταγράφονται στη νέα μουσική γραφή και συνέψαλλε με τον Λαμπαδάριο Ιωάννη τον Βυζάντιο και τον Α' Δομεστικό Στέφανο Μιχαήλ, οι οποίοι είχαν διδαχθεί και ακολουθούσαν το γραφικό σύστημα των Τριών Διδασκάλων.

Η Επιτροπή του 1881 καθόρισε επακριβώς τα τονιαία διαστήματα της μουσικής κλίμακος, κατεσκεύασε δε και το «Ιωακείμιον Ψαλτήριον» για τη ακριβή και αναλλοίωτη διδασκαλία και την εμμονή στη παράδοση της από αιώνων καθιερωμένης Ψαλτικής Τέχνης.

Αργότερα, ο διαπρεπής μουσικολόγος Κων/νος Ψάχος εμελέτησε και κατεσκεύασε στη Γερμανία το 1924 μέγα όργανο, το «Παναρμόνιον», για τη ακριβή απόδοση των διαστημάτων της Βυζαντινής Μουσικής και παρ' όλες τις εις βάθος μελέτες του δεν αμφισβήτησε το έργο των Τριών Διδασκάλων.

Το «Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής» του Χρυσάνθου εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να αποτελεί το σπουδαιότερο βοήθημα, όχι μόνο για τη θεωρητική κατάρτιση των σπουδαστών, αλλά και την πρωταρχική πηγή από την οποία αντλούν πληροφορίες όλοι οι συγγραφείς θεωρητικών εγχειριδίων. Ορισμένα σφάλματα που έχουν επισημανθεί δεν μειώνουν καθόλου την αξία του έργου και δεν αποκλείεται άλλωστε να οφείλονται και στην αδυναμία του εκδότη Παναγιώτη Πελοπίδη να παρακολουθήσει τα τυπογραφικά δοκίμια και να διορθώσει τα τυχόν παροράματα.

Έχω την εντύπωση, ότι ορισμένοι μελετητές συγχέουν το ύφος της εκφράσεως των μελωδιών με αυτή καθεαυτή τη μουσική. Η παραδοσιακή βυζαντινή υμνωδία είναι άσμα χορικό, σύμφωνο με τον χαρακτήρα της Ορθόδοξης λατρείας, η οποία υπήρξε ανέκαθεν ομαδική. Το ύφος βεβαίως πάντοτε εποίκιλλε και ήταν διακριτό από την προφορά, τον τρόπο αποδόσεως των σηματοφώνων ποιότητας, την καθαρότητα και

την απλότητα του μέλους ή από την περίτεχνη πρόσμιξη στοιχείων της εξωτερικής μουσικής. Οι παλαιότεροι διέκριναν αμέσως το πολιτικό, το αγιορείτικο, το σμυρνέικο ύφος. Πρόκειται για διαφορετικές εκφάνσεις μιας και της αυτής μουσικής, όπως ακριβώς διαφορετικό είναι το άκουσμα του ειρμολογικού, του στιχηραρικού, του παπαδικού μέλους, αλλά ο ήχος, είναι ο αυτός. Ο πρώτος ήχος για παράδειγμα, που έχει δεσπόζοντα φθόγγο τον ΔΙ ή ο λεγόμενος νάος, που έχει δεσπόζοντα φθόγγο τον ΓΑ, ανήκουν στον ίδιο ήχο και είναι περιττή κατάτμηση και σχολαστικός επιμερισμός τα διαφορετικά γνωρίσματα και οι φυσικές έλξεις, που παρατηρούνται στα μέλη ενός ήχου, να θεωρούνται άλλοι ήχοι ή έστω και κλάδοι αυτοδύναμοι ενός ήχου. Η παράδοση αναφέρει, ότι στην προ του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού εποχή, η εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική παρουσίαζε τόση κατάτμηση και τόση πολυμέρεια και λεπτομερειακή διαίρεση, ώστε οι ήχοι είχαν γίνει δυσδιάκριτοι και αυτό είχε συντελέσει στον εκφυλισμό της παραδοσιακής ψαλμωδίας. Νομίζω ότι κινδυνεύουμε να παρασυρθούμε ξανά από μια παραπλήσια εκτροπή.

Θα χρειαστεί ένας νέος Δαμασκηνός, ο οποίος θα αποβάλλει όλες τις περιττές προσμίξεις και «τα πολλά μαλάματα», που έχουν κυριολεκτικά αφανίσει το αρχέτυπο κάλλος της Ψαλτικής Τέχνης και μας έχουν οδηγήσει στην εκκοσμίκευση της Θείας Λατρείας.

Οι μουσικολόγοι και οι επιστήμονες ας ερευνούν και ας μελετούν σε βάθος τα μουσικά χειρόγραφα και τα θεωρητικά συγγράμματα της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής εποχής. Αυτή είναι και άλλωστε και η αποστολή τους. Δεν θα πρέπει όμως να επιδιώκουν την άμεση εφαρμογή των συμπερασμάτων τους. Βαθύτερη και ενδελεχέστερη μελέτη ίσως οδηγήσει σε αναθεώρηση των απόψεων και εκτιμήσεων. Τα πορίσματά τους πρέπει να υποστούν τη βάσανο της κριτικής και «του λόγου το αληθές» πρέπει να δοκιμασθεί «ως εν χρυσός εν χωνευτηρίω». Οποτεδήποτε αποφασισθεί τροποποίηση ή αλλαγή του σήμερα ισχύοντος μουσικού συστήματος, αυτό θα αποφασισθεί από τους φορείς εκείνους, που έχουν το απαραίτητο κύρος να επιβάλλουν τις αναγκαίες τροποποιήσεις, ώστε να γίνουν από όλους αποδεκτές. Ας σημειωθεί, όμως, ότι η παράδοση δεν είναι εκείνο, το οποίο ίσχυε κάποτε, αλλά αυτό το οποίο άντεξε στο χρόνο και επιβίωσε και είναι ομοιογενές και ομόρρυθμο προς τον χαρακτήρα και το ύφος της όλης παραδόσεως. Κλασσικά μαθήματα δεν είναι μόνο τα αρχαία, αλλά και πολλά μεταγενέστερα. Δεν είναι αποκλειστικά ο χρόνος, που προσδίδει αξία σε ένα δημιουργήμα, αλλά αυτή καθεαυτή η καλλιτεχνική του ποιότητα, η εκφραστική του δύναμη, η πληρότητα του νοηματικού του περιεχομένου, η οικουμενική του εμβέλεια και φυσικά η αντοχή του στο πέρασμα των αιώνων. Αυτό το οποίο πρέπει αυτή την εποχή να μας απασχολήσει ζωηρά είναι το πώς θα καλλιεργήσουμε και το πώς θα μορφώσουμε τους μαθητευομένους, το πώς θα τους ασκήσουμε καλύτερα και το πώς θα τους εμπνεύσουμε την αγάπη και το σεβασμό στην παράδοση. Δεν νομίζω ότι υπάρχει μουσικοδιδάσκαλος, ο οποίος να διαφωνεί ότι πάσχουμε από το σύνδρομο του αυτοσχεδιασμού και τη μανία τω διασκευών για την επίδειξη και προβολή των φωνητικών μας προσόντων. Πάρα πολλοί μαθητευόμενοι και αρκετοί από τη γενεά των Ιεροψαλτών ψάλλουν τα διάφορα μαθήματα, απομνημονεύοντάς τα τις περισσότερες φορές από ηχογραφήσεις πρόχειρες και εμπορικές, επειδή δεν είναι σε θέση να επιλέξουν εκτελέσεις αυθεντικές και υπεύθυνες, αλλά κυρίως και προ πάντων γιατί δεν έχουν ασκηθεί στην παραλλαγή και δεν γνωρίζουν που τίθενται και πώς ενεργούν οι διάφορες φθορές και οι χρώες και οι έλξεις της βυζαντινής μουσικής.

Όσοι μαθαίνουν ακουστικά τη βυζαντινή μουσική, χωρίς να ασκούνται επαρκώς στην εκμάθηση της παραλλαγής, χτίζουν πάνω σε κινούμενη άμμο και είναι στον ίδιο παρονομαστή, με εκείνους που διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά κείμενα από μετάφραση και έχουν την ψευδαίσθηση ότι έμαθαν τάχα την αρχαία ελληνική γραμματεία, ενώ στην πραγματικότητα οι γνώσεις τους είναι τελείως επιφανειακές, αδιευκρίνιστες και εν πολλοίς συγκεχυμένες.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, ούτε η βυζαντινή μουσική προάγεται, ούτε η Ψαλτική Τέχνη ευδοκimeί.

Χρειάζεται μεγάλη άσκηση στον τομέα «της γλυκυτάτης παραλλαγής», για να μπορέσει ο μαθητευόμενος να ξεπεράσει το φράγμα των δυσκολιών του πρώτου και βασικού αυτού σταδίου της μάθησης και να οπλισθεί με όλα εκείνα τα εφόδια που θα του επιτρέψουν να προχωρήσει στη μουσική και να αποκτήσει ορθό μουσικό κριτήριο, μελετώντας και εμβαθύνοντας στα μελωδήματα των παλαιών μουσικοδιδασκάλων. Ο μουσικώτατος Πρωτοψάλτης Σμύρνης Μισαήλ Μισαηλίδης συμβούλεψε τους Ιεροψάλτες να πειθαρχούν στα μουσικά κείμενα, με στόχο να «πλησιάσουν βαθμηδόν το ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας». Ο Κυριάκος Φιλοξένης γράφει, ότι το ύφος είναι η ψυχή του μέλους, αποκαλώντας αξιότιμον το ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας. Και είναι πράγματι μέσα στην απλότητά του ηγεμονικό και σοβαρό και συγχρόνως εκκλησιαστικό και ιεροπρεπές και αρχοντικό το πατριαρχικό ύφος. Όλοι οι σοβαροί μελετητές δέχονται ότι η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία υπήρξε κιβωτός της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής και οι πρωτοψάλτες και οι λαμπαδάριοι του πατριαρχικού ναού αποδείχθηκαν αδιαμφισβήτητα φορείς της βυζαντινής ψαλτικής παραδόσεως.

Η εν χρήσει μουσική γραφή, μολονότι αναλυτικότερη όλων των προηγούμενων γραφικών συστημάτων της βυζαντινής παρασημαντικής, δεν παύει να είναι ένας οδηγός μνήμης για τον ψάλλοντα και παραμένει ακόμη στενογραφική και συμβολική. Όσοι όμως, κατά καιρούς, επιχείρησαν λεπτομερέστερες αναλύσεις των μελωδικών θέσεων και των σημαδοφώνων ποιότητας, την υστέρησαν από την χαρακτηριστική της μελωδική καμπύλη, η οποία είναι το βασικότερο γνώρισμα όλης της βυζαντινής καλλιτεχνικής δημιουργίας και την κατέστησαν γωνιώδη και μηχανιστική. Ο συνδυασμός των μελωδικών θέσεων και οι έντεχνες εναλλαγές των κλιμάκων δημιουργούν τη συνολική αρμονία των επί μέρους στοιχείων. Μόνο όταν υπάρχει η συμμετρία είναι δυνατόν και η πολυμορφία να αποτελέσει πηγή ενότητας και να ικανοποιήσει το έμφυτο καλαισθητικό συναίσθημα των ακροατών.

Το ζητούμενο, νομίζω, δεν είναι να επαναφέρουμε σε χρήση κάποια σημαδόφωνα της παλαιότερης γραφής ή ακόμη και ορισμένες ακολουθίες και συνήθειες παρωχημένων εποχών και δευτερεύουσας σημασίας, υποψάλματα, αλλά το πώς θα μεταδώσουμε στη νέα γενιά ακριβέστερα τους προγονικούς μελωδικούς θησαυρούς και το πώς θα διατηρήσουμε ανόθευτη και αναλλοίωτη την ψαλτική μας παράδοση. Δεν είναι δυνατόν τα Αποστολικά Αναγνώσματα να ψάλλονται στον ήχο της ημέρας και σε κλίμακες που υπερβαίνουν τη επταφωνία, αλλά δεν είναι ορθόν και να διαβάζονται χύμα. Ανέκαθεν τα αναγνώσματα του Αποστόλου και του Ευαγγελίου απαγγέλλονταν εμμελώς με το σεμνό, εκκλησιαστικό και κατανυκτικό ύφος της χροάς του κλιτού. Στο ίδιο ύφος καις την μεσότητα της κλίμακος απαγγέλεται από τον κανονάρχη και το «Κέλευσον Δέσποτα Άγιε...».

Με την εμμελή απαγγελία αισθητοποιείται και μουσικά το κύρος των Αληθειών του Ευαγγελίου. Απορρίπτουμε τις αμανοειδείς οιστρηλατήσεις αλλά και τις ανούσιες και άχρωμες και επίπλαστες προτεσταντικές αναγνώσεις.

Είναι το λιγότερο παράμυθο το «Τριάδι» να αποτελεί το ένα τρίτο από άποψη διάρκειας του όλου Χερουβικού, και οπωσδήποτε δεν έχει καμία δικαιολογία η απαγγελία των Οίκων του Ακαθίστου Ύμνου σε μινόρε ή σε χρωματικούς ήχους ή ακόμη και σε ήχο βαρύ επτάφωνο διατονικό.

Όλα αυτά και άλλα πολλά συντελούν στη ξενηλασία της ιεράς κατανύξεως, που άλλοτε χαρακτήριζε τη Θεία Λατρεία της Ορθόδοξης Χριστιανοσύνης.

Ο σύγχρονος κόσμος έχει κουραστεί από τις πιμπώδεις και ελάχιστα πνευματικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις των κοσμικών φορέων. Από την Εκκλησία οι πιστοί αναμένουν τον πνευματικό προσανατολισμό, την ευαγγελική απλότητα απλότητα, την κατάνυξη και τη ησυχία, που οδηγούν στην ειρηνόχυτη ψυχική γαλήνη, στην ηρεμία και την πραότητα.